

19. YÜZYIL TÜRK KADIN GİYİMİNDE AVRUPA MODASININ ETKİLERİ- BEDENLE YÜZLEŞME

[Influences of European Fashion on Dresses of 19th Century Turkish Women – Confronting
the Body]

Yüksel Şahin

Doçent, Anadolu Üniversitesi

Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Moda Tasarımı Bölümü

yukselsahin@anadolu.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmada, 19. yüzyıl Avrupa modalarının etkisi ile giyim alışkanlıklarını değiştirmeye başlayan Türk kadınlarının, moda aracılığıyla “bedenleri ile yüzleşme” yaşadıkları öne sürülmektedir.

Konu, Batı modalarının yaşam biçiminden daha önce giysi modalarını etkilediği üzerinde durularak, kentli kadın giyimleri üzerinden irdelenmektedir. Kentli olmasına rağmen geleneksel yaşam biçimlerini (beslenme, özel alanda yaşam, gelenekler, görenekler) sürdüren Türk kadınlarının, görünümlerindeki değişikliklerle ilgili yaşananlar, dönem giysileri üzerinde yapılan giysi kalıpları çalışmaları ile yapısal tasarım açısından, Batı’da gelişen beden antropometrisi çalışmaları ile yorumlanmaktadır.

“Bedenle yüzleşme” kavramının dayanakları bu nedenle bir tekstil- moda tasarımcısının bakış açısı ile geleneksel giyim kuşam alışkanlıkları ve Batı modalarının benimsenmesi aşamalarında yaşanan pratiklerle ilişkilendirilmektedir.

Anahtar Sözcükler: 19. yüzyıl modası, moda sistemi, simge toplumları, bedenle yüzleşme, giysi antropometrisi.

ABSTRACT

The present study suggests that Turkish women that commenced to change their dress habits under the influence of 19th Century western fashion experienced a “confrontation with their bodies.”

The subject was addressed via urban women dresses based on the fact that western fashion influenced dress codes long before it affected the lifestyles. In the current study, the changes experienced in the outlook of Turkish women, who sustained their traditional lifestyles (nutrition, life in private space, traditions, customs) albeit urban, were interpreted from the perspective of structural design via dress pattern studies and developments in body anthropometry studies in western world conducted on dresses of the period.

Thus, the foundation of the “confrontation with the body” concept was associated with the practices experienced during the stages of traditional dressing customs and adaptation of western fashion from the perspective of a textile-fashion designer.

Keywords: 19th Century fashion, system of fashion, symbol societies, confrontation with the body, anthropometry of dress.

Giriş

İstanbul’da 19. yüzyıl sonlarında yayınlanan gazete ve dergilerde Avrupa giyim modalarının etkisine girmiş olan kadın giyimleri tartışılmakta ve “kendi modalarımızı yaratmalıyız” önerisi yer almaktadır. Tartışmanın nedeni Batı modalarının talep edilmesiyle değişen giyim- kuşam anlayışıdır. Ancak bu tartışmaya rağmen, Avrupa modalarının, Osmanlı Sarayı’nda 1830’larda II. Mahmud’un bir dizi reformu ile gerçekleştiği bilinmektedir. Berkes, Türk insanının Avrupa insanına benzer görüntüsünün ilk olarak, II. Mahmud’un askeri, dini görevli ve sivillerin kıyafetleriyle yaptığı reformlarla başladığını belirtir (2002, s. 207).

Giyimde Batılılaşma yönünde başlangıç olan bu reformlarla, geleneksel giyim unsurlarının değişmesi öncelikle erkek giyimleri üzerinden gerçekleşir. Moda, Saray’dan başlayan hareketle, 19. yüzyılda giderek artan bir ilgiyle, kadınlar tarafından merak edilir. Zamanla, özel alanda kapalı olan kadın, modanın arz- talep ilişkisinin birincil aktörü olarak belirir.

Türk kadınları, merak ve heves ettikleri Avrupa modalarını kendi bedenlerine uyarlayabilmek için alışkın olunanın tersine ölçü alma, bedeni ölçülendirme, kalıplı kesim, prova gibi yeni bir sistemle karşılaşır. Ancak karşılaştıkları alan aslında kendi bedenleridir. Bu sistemde kadının bedeninden ölçüler alınmakta, beden kıvrımları kâğıda dökülmekte, parçalara ayrılmaktadır. Bedenin anatomisinin çözümlendiği bu işleme dışarıdan bakan beden sahibi olarak kadının kendisi, belki de bedeni ile ilgili ilk farkındalığını yaşamış olmalıdır. Bu durum bir tekstil- moda tasarımcısı olan yazar tarafından, “bedenle yüzleşme” olarak tanımlanmaktadır.

Makalenin bulgusu, “bedenle yüzleşme” konusudur. “Bedenle Yüzleşme” kavramı; 19. yüzyılda Batı modalarının etkisi altına giren Osmanlı kadınlarının geleneksel yaşam biçimleri gereği giyinmeye alışkın oldukları geometrik kesimli giysilerinden, kup’lu kesimli Batı modalarına geçişleri sırasında tanışmak zorunda kaldıkları yeni teknik ve araçlar ile bedenlerini fark etmeleri ve dönemin durumu gereği sunulan yeni moda kadın bedeni karşısında kendi bedenleri ile yüzleşmeleri düşüncesi üzerine kurulmuştur.

Çalışmanın verileri, başta Topkapı Sarayı Müzesi, Türk İslam Eserleri Müzesi, Ankara Etnografya Müzesi, Sadberk Hanım Müzesi olmak üzere diğer illerde bulunan müzelerin etnografya sekiyonlarında ve ayrıca saha araştırmaları sırasında özel koleksiyonlarda bulunan dönem giysilerinin kumaş, süsleme- işleme, biçki- dikiş özellikleri bakımından incelenmesi ve giysiler üzerinden çıkarılan dikiş kalıpları ile elde edilmiştir. Ancak makalede, elde edilen veriler teknik

özellikleri ile ele alınmamakta, bu veriler antropoloji ve sanat tarihi okumalarıyla birlikte hermenotik bir yaklaşımla irdelenmektedir.

Makaleden beklenen sonuçlar, çeşitli disiplinlerden Türk kadınının giyimi hakkında yapılan çalışmalara, yeni bir kavram olarak önerilen, “bedenle yüzleşme” üzerinden somut veriler ile başka bir bakış açısı kazandırılmasıdır.

Giysi ve Beden

Giysinin beden ile olan fiziksel ilişkisi, kumaşın dokunmuş olduğu zamanlarla ilintili olmuş olmalıdır. İlk çağ insanların hayvan postlarını ten üstüne ten gibi sararak, dış etmenlere karşı korunma ve örtünme güdüsünün yarattığı alışkanlıklarının kumaşlara sarınarak devam ettiği düşünülebilir. Bedene dolanarak bedenle ilişkilendirilen kumaş, teni sararak koruyucu nitelik göstermiştir. Henüz giyim bile sayılmayacak olan bu örtünme- sarınma alışkanlığının zamanla, giysi formatına dönüşmeye başlamasıyla, giyimin simgesel boyutunun belirlendiği ifade edilebilir.

Ten üzerine yapılan bazı uygulamalar ya da giysi çeşitleri ile giydirilmiş olan beden, bu haliyle yalnızca fiziksel bir organizma olmaktan öte bir şeydir. Antropologlara göre, bedenin süslenmesi, giydirilmesi ve işaretlenmesi etnik, cinsiyet, statü ve dinsel kimlik konusunda bilgiler taşır. Beden, giydirilmiş haliyle, psikolojik ve sosyolojik özelliklerin de yansıdığı bir görüntüdür.

Giysi'nin kendi tarihsel sürecinde, sadece bedeni korumak- örtmek amacından öte başka anlamlar yüklendiği görülür. Endüstriyel üretimin henüz başlamadığı dönemlerin geleneksel giysileri ve giyim- kuşam anlayışları, üstü örtülü ancak ait olduğu toplum tarafından anlamı bilinen, kendine özgü bir dilbilgisi, söz dizimi ve söz dağarcığı olan maddi kültür unsurlarıdır. Cumming, giysinin psikolojik ve fizyolojik anlamda Batı ve Batı olmayan ülkelerde, bedene anlam verme ve kültürünü ortaya çıkarmada en önemli somut gösterge olduğunu belirtmektedir. Bu somutlaştırma, bir kıyafetin bedene yerleştirilmesi anlamında düşünülebilir (2004, s. 16). Özdemir de; giysi bir gösterge (işaretleme) sistemi olarak kabul edilirse sadece bireyin ya da genel olarak insanların değil, aynı zamanda sosyal bir birimin gösterge sistemi olarak değerlendirileceğini (1989, s. 93) belirtmektedir. Turan'a göre de, insanların giyim kuşamları bunların renkleri ve biçimleri ile kullanılış tarzları bir kültürün dışavurumudur (2000, s. 231).

Bütün bu yaklaşımlarla, giydirilmiş bedenin artık, kendisinden öte hem giyimin taşıyıcısı hem de ait olduğu sosyal birimin kültür unsurlarından birisi olduğu ifade edilebilir.

Osmanlı’da Geleneksel Giyim

Osmanlı giysileri, yüzyıllar boyunca, kesim dikim anlayışı ve kullanım uygulamalarıyla geleneğe bağlı ve kültürel unsurları yansıtan özellikler göstermiştir. Yapılan sanat tarihi araştırmaları, giysiler üzerinden karakteristik özellikler tespit ederek, onları ait oldukları dönemlerle ilişkilendirmekte, giysilerin kültürel kodlarından yararlanmışlardır.

18. yüzyıl sonuna kadar, Orta Asya giyim kültürünün devamı niteliğinde olan Osmanlı giyim geleneği, yüzyıllarca değişmeden devam etmiştir (Görünür 2011, s. 11) . Giysilerin kesim- biçim anlayışı, geometrik esasa dayalıdır (Şahin 2004, s. 197). Bu tarz kesim ve dikiş anlayışı, tespit edilebilen en eski giysi örneklerinde dahi görülmektedir (Sevin 1990, s. 5). Kumaşların dar enli tezgâhlarda dokunmuş olması ve ayrıca ziyan edilmemesi düşüncesi, geometrik kesimle mantık bakımından uyushmaktadır. Geometrik kesime “peş”li kesim adı da verilmektedir (Şahin 2004, s. 197).

Yüzyıllar boyunca, basit bir şekilde kesilen bu giysiler, bedene oturmayan, önden açık boy giysileri ile kaftanlardır. Kadın ve erkek giysileri biçim ve form bakımından neredeyse aynıdır. Bunlar kadınlar için üç etek entari, kaftan, şalvar, önlük, cepken, yelek ve erkekler için de şalvar, potur, göynek- gömlek, yelek, kaftan, cepken, camadan vb. giysilerdir. Bu giysiler, geleneksel yaşam biçimlerinin bir gereği olarak gerçekleşmiştir. Giysilerin kendisi, kültürün kendisidir.

Avrupa’da ve Osmanlı’da Giyim Üzerinden Gerçekleşen Gelişmeler

Kültürün unsurlarından olan giyim ve giyim alışkanlıkları, endüstriyel üretim öncesi gelenekseldir ve simge toplumlarının güçlü, anlam dolu dünyasını temsil etmektedir¹. Simge toplumlarının gösterge bilimsel verilerini sunan geleneksel giysiler, kültürel kodlar taşımaktadır ve bu kodlar anlam ve içerik bakımından 18. yüzyıldan itibaren değişim gösteren yeni yaşam biçimleri ve algılarından tümüyle farklıdır. Sürür’e göre, giyimdeki değişikliğe neden olan en büyük sebep “moda”dır. Moda, her şeyden önce giyim ve davranış konularında ağır basan görüşleri yanı sıra

¹ Simge toplumları için Bkz. : Bruhl, L. L (2006), İlkel Toplumlarda Mistik Deneyim ve Simgeler, çev. Oğuz Adanır, Doğubatu Yayınları.

estetik, etik ve toplumsal kuralları, din (inanç) alanındaki anlayış değişikliklerini belirtir (1983, s. 8).

Moda'nın bir kavram olarak değil de, bir yeniliği anlatmak anlamında, Avrupa'da 16. yüzyıl sonlarından itibaren etkili olduğu bilinmektedir. Ancak, 16. Yüzyıldan, 20. yüzyıl başına kadar görülen modalar, Avrupa'da yaşanan Gotik, Barok, Rokoko, Ampir, Romantik, Neo- Rokoko, Neo-Grek gibi stilleri yansıtan giysilerden oluşmuştur. Moda bakımından asıl büyük değişimin 20. yüzyılda yaşandığını belirten Lehnert'e göre, bu yüzyıl, moda için devrim niteliğindedir. Stiller ve giysilerin biçimleri (şekil) erken dönemlerden farklı olarak köklü bir değişime uğramıştır (2000, s. 8).

20. yüzyıla gelinceye kadar moda alanındaki gelişmeler, sözgelimi hazır giyim üretimi, 17. yüzyılda başlamış ve aşamalı olarak gelişmiştir. Styles, bu dönemde moda odaklı değişmelerin, özellikle giysilerin büyük bir kısmının karakteristik olarak hatırlandığına değinir (1998, s. 385). Giysi tarihi müzelerinde yer alan, geçmiş yüzyıllara ait giysi modelleri incelendiğinde, birbirinden farklılaşan dönem giysilerinin (folklorik esintili), stil tarihinin konularını oluşturan karakteristik içeriğe sahip oldukları görülür.

18. yüzyılda İngiltere'de tekstil üzerinden gelişme gösteren Endüstri Devriminin ardından, dokuma, baskı ve boyama, dikiş, işleme teknolojilerinde hızlı ilerlemeler olur. 19. yüzyıl ilk yarısında baskı ve bükme, dokuma makinelerindeki gelişmeler ve ilk sentetik boya anilinin keşfi ile kumaşlarda şaşırtıcı dokular ve renkler elde edilir. Bunlara ek olarak, dikiş makinesindeki gelişmeler, moda endüstrisinde derhal kabul görür. Hazır giyim, böyle bir doğal ortamda ortaya çıkar (Iwagami 2010, s.154). Artan kumaş üretimi sonucunda Avrupa, kendi stil tarihi boyunca başvurmuş olduğu, “moda”yı, bu kez “moda sistemi”ne dönüştürerek moda döngüsünü başlatır.

Modanın döngüsü, üretim- tüketim ilişkisiyle yakın ilişki içindedir. Bu sırada, henüz el tezgâhlarında devam eden dokumacılık ve diğer el üretimi her şey, “geleneksel” kavramı ile nitelendirilir. Gerek el sanatlarında gerekse geleneksel giysi üretim teknikleri ile giysi modellerinde endişe verici gelişmeler olur. Bu endişelerin akabinde gelişen, Arts&Crafts Hareketi ve 1890'da kurulan ‘Aesthetic Movement’ (Estetik Akım) hareketi, Avrupa'da tasarım okulları kurulmasına neden olur (Şahin, 2015, s. 26). Bu okullarda verilen eğitim, geleneksel olandan, moda olana geçiş için, geleneksel giyim ve tekstil sanatını yine geleneksel renk, desen, motif özellikleri ve teknikleri ile yeni tasarımlarda buluşturmayı amaçlamıştır (Arthur, 1980, s. 18-25).

Avrupa’da bu gelişmeler olurken, yaşam biçiminin (endüstriyel yaşam ve gerekleri) değişmediği ancak, giysilerin değişmeye başladığı 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı kadınlarının giysilerinde Avrupa modalarından ayrıntılar görülür. Osmanlı, Batıdaki gelişmeleri 18. yüzyılda, II. Mahmud’un reformları ile taklit düzeyinde uygulamaya başlar. Lale devrinin yaşandığı 18. yüzyılda kumaşların renk, desen, motif, kompozisyon özellikleri ve giysilerin kesimlerinde değişmeler meydana gelir (Görünür, 2011, s. 17).

18. yüzyıldaki gelişmelere yakın tanık olan, Avrupalı dört kadının mektupları ve gezi notları, dönemin özellikle kadın giyim alışkanlıklarına ışık tutacak niteliktedir. 18. yüzyıl ilk yarısında İstanbul’a gelen Lady Mary Wortley Montagu, Türk kadınlarının giysilerini, yaşam ve davranış biçimlerini ayrıntıları ile anlatır ve kadınların sokağa çıkarken, başlarını sıkıca örttüğünü, ayak parmaklarını kapatan ferace giyindiklerini, bu halleriyle onları en yakınlarının bile tanımasının mümkün olmadığını belirtir (2004, s. 44). Montagu’nun ardından 19. yüzyıl başında Miss Julia Pardoe, yüzyıl ortasında La Baronne De Fontmagne ve yüzyıl sonunda Mrs. Georgina Max Müller İstanbul’da bulunurlar. Türk kadınlarının özel yaşamlarını merak eden bu yabancı kadınlar, İstanbul sokaklarında fazla kadın göremediklerini yazarlar (Görünür, 2011, s. 20). Miss Julia Pardoe’nun tespitleri arasında, geleneksel giysilerden Avrupa tipi giysilere dönüşüm vardır.

18. yüzyıldan itibaren Saray’dan başlayarak yayılan modanın etkileri, öncelikle eklektik bir biçimde gerçekleşir. Geleneğe uygun giysinin üzerinde yeni moda bir ceket veya süsleme gibi ayrıntılarla başlayan moda merakı, İstanbul’a deniz yoluyla gelen Avrupa malları arasında yer alan kumaşlar ve giysilerle giderek artar. Saray kaynaklı moda takibinin izleri, Topkapı Sarayı Müzesi’nde bulunan 18. yüzyıla ait bazı ceketlerde görülebilmektedir.

19. yüzyıla gelindiğinde, artık eski tip giysileri yaşı büyük kadınlar tercih etmektedir. Geleneğe uygun kesimli önden açık entariler yerine, boydan boya önü kapalı entari modası başlamıştır. Eski üç etek entari ile birlikte yeni gelişen iki etek entari eş zamanlı giyilir. Özel gün giysisi olarak, arkası kuyruklu, önü bele kadar açık ve bedene oturmayan, takma kollu tek parça “bindallı entari” moda olur. Ev kıyafeti olarak ta, etek ve bluzdan oluşan ve vücuda oturan giysiler tercih edilmiştir (Görünür, 2011, s. 23). Etek ve bluzdan oluşan giysiler için artık giyecek kişinin üstünden ölçüler alınmakta, kişinin bedenine uygun dikilmektedir (Micklewright, 1987, s. 35). Tezcan, 1870’lerden sonra Osmanlı kadınının Avrupalı kadından ayırt edilemeyecek bir tarzda giyinmeye başladığını belirtir (1988, s. 45). 19. yüzyıl sonunda giysiler tamamen Avrupai olmuştur. Bluzlar, pens ve

balenle² vücuda oturtulmakta, kabarık takma kollar yapılmaktadır. Etekler evaze kesimli ve parçalı biçilmekte, arkasında kısa ya da uzun bir kuyruğu bulunmaktadır. Modalara uygun giysiler, terzilere sipariş verilebildiği gibi hazır olarak ta satın alınabilmektedir.

Bu gelişmede, Sarayın etkisi belirgin hissedilir. Avrupa modaları II. Mahmud'tan sonra, Sultan Abdülmecid tarafından da beğenilmiştir. 19. yüzyıl sonunda İstanbul'da bulunan De Fontmagne, Sarayda bu kadar moda düşkünlüğü olmasını yadırgamış, kadınların ev içinde giyindikleri geleneğe uygun giysilerinin zarifliğinden ve onların bedenlerine çok yakıştığından bahisle, bu giysilerin neden yasaklandığını anlayamadığını ifade etmiştir.

19. Yüzyılda Avrupa'da Modanın Süreçlerive Giyim Antropometrisi

Osmanlı'nın taklit düzeyinde takip ettiği modanın süreçleri Avrupa'da yüzyıllar içinde olgunlaşmıştır. Yaşamın her alanında zihniyet ve uygulamalar bakımından birbiriyle paralel gelişmeler vardır. 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan endüstriyel modernleşme, ortalama yaşam standardının yükselmesine neden olmuştur. Söz gelimi, boş zaman aktiviteleri ortaya çıkmış ve insanlar tatile gitmeye başlamıştır. Avcılık, at binme, tenis ve hatta deniz banyoları (yüzme), bisiklet binme gibi sporlara ilgi artmış ve giysiler de ona göre tasarlanmıştır (Iwagami, 2002, s. 155). Bu gelişmeler, 1880'de yaygınlaşan özgürlükçü kadın hakları arayışları ile de eş zamanlı yaşanır.

Yeni ortaya çıkan sosyal davranışlar ve görgü kuralları ile gün içinde çok çeşitli günlük giyim, özel gün giyimleri, bunların alt yapısını oluşturan iç çamaşırı önerileri ile birlikte geliştirilir. Silueti yapılandıran crinoline, ped (bustle) (çelik teller ve yaylı sistemler) ve korse için geliştirilen çoğu patentli olan çeşitli yeni modeller daha kullanışlı öneriler içerir (Iwagami, 2002, s. 154). Avrupa'da Endüstri devriminden sonra, tümüyle değişen yeni yaşam tarzının her alanına uygun yeni giysiler tasarlanmıştır. Çoğalan bu giysi çeşitliliğindeki sorun, moda tasarımlarının gelişmesine bağlı olarak, tasarımların nasıl kalıplaştırılacağıdır (Ashdown, 2007, s. 3).

²De Fontmagne, Sultan Abdülmecid'in emriyle, bir düğün için Frenk usulü korse giyecek olan Saray kadınlarının, ilk kez balina ile sıkışmanın tadına varacağını bildirmektedir (Görünür, 2011, s. 20). Osmanlı kadınları, Avrupa modasına uygun dış giyimin yanı sıra iç giyim unsurlarıyla da böylece tanışırlar.

Bedenin çözümlenmesinden sonra, tasarımın bedene uygun kalıplandırılması sorununa yanıt bulmak için yapılan çalışmalar, 19. yüzyılda gelişme gösterir ve bir sisteme kavuşur. Kalıp çıkarma, estetik algı ve yaratıcılığın yanı sıra, matematik zekâ gerektiren bir alan olarak belirir. Modanın bir sisteme dönüşmesi nedeniyle giysi kalıplandırılması yönünde yoğun çalışmalar yapılır. Giysiler üzerinde yapılan çalışmalar sadece dışarıdan görülen tasarım için değildir. Giysilerin gerçekleştirilebilmesi için matematik olarak çözümlenmesi gerekmektedir. Bu durumda “bedenin kendisi”, satıl görevi görecektir. Giysi hangi beden için yapılacaksa ona göre ölçülendirilmesi gerekmektedir.

Endüstri devrimin ardından gelişen yeni metotlar, teknolojiler ve icatlar giyim antropometrisi alanının gelişmesine olanak tanımıştır. Antropometri alanında insan toplulukları arasındaki biyolojik farklılıklar ile ilgili ilk çalışmaların 18. yüzyıldan gerçekleştirilmesinden sonra, ölçülendirme çalışmaları 19. yüzyılda niceliksel bir boyut almıştır (Uliaszek, S., and John K. 2010, s. 183). Kabul edilebilir bir sistem dahilinde, insanların beden ölçüsü çıkartılması için verilere ihtiyaç duyulur. Yıllar içinde antropometrik yüzey araştırması ile alınan beden ölçülerine çok zaman ve emek harcanır (Chan, 2014, s. 167).

Giyim antropometrisi, dikiş kalıp tekniklerinin geliştirilmesinde başvurulmuş bir alan olur. Gupta’nın bildirdiğine göre, antropometrik erken ticari uygulamalardan birisi, giysilerin beden ölçüleri üzerine olmuştur (2014, s. 35). Ashdown ise giyim antropometrisinin kökenlerinin Orta Doğu antik medeniyetlerinde olduğuna işaret ederek, bu çağlarda bile uzunluk ölçülerinin standardize edilmek için girişimler olduğundan bahseder. Gerçek beden ölçülendirmenin kökenlerinin ise ortaçağda olduğuna dikkat çeker. 18. yüzyıl aydınlanma çağında bilim ve matematiğe olan büyük ilgi ile giysi için yapılan beden ölçü sistemlerini, oturmuş ölçülendirme ünitesi dışında farklı bir çalışma olarak değerlendirir. Ona göre, kalıbı yapılandırma aynı zamanda metodun da yapılandırılmasıdır (2007, s. 2). Oturmuş ölçülendirme, alışkın olagelmüş olan geleneksel ölçme teknikleridir. Geleneksel ölçülendirme, insan bedeni ile ilişkilendirildiğinden çeşitli ölçüler, adım, kulaç, karış kol boyu, vb. şekilde adlandırılmıştır.

Ölçülendirme ve kalıp çıkarma metot araştırmaları 18. yüzyıl boyunca devam eder. Avrupalı terziler, geometrik şeritler ile beden üzerinden aldıkları ölçülerle beden ölçülendirmesi yaparlar ve kalıp çıkarma metodu böylece doğmuş olur. 18. yüzyılda oluşturulan kılavuz kalıplar, Fransız terzilerin geliştirdiği minyatür kalıplar aracılığıyla farklı bedenlere uyarlanır. Bundan sonra gelişen

aşama, 1840'ta belirlenen decimal sistemi ile ölçmede "metre"nin standart bir ölçü olarak belirlenmesidir (Ashdown, 2007, s. 3- 6).

Geleneksel dikiş tekniklerinde başvurulanan bir ip uzunluğu üzerinden ölçü alma, düğüm atarak işaret koyma gibi sistemler yerine, 19. yüzyıl başlarında üzeri işaretlenmiş ince bantlar (mezura) kullanılmaya başlanır. Mezura, kişilerin kendi bedenlerinin çeşitli bölgelerini ölçmesine yardımcı olan bir basit araç olarak şaşırtıcı sonuçlar verir. Ashdown, M. Cook adlı terzinin, müşterilerinin ölçülerini işaretli bantla aldığını ve bu uygulama ile alınan ölçülerin parşömen kâğıdı üzerine çizildikten sonra, her kişinin kendi özel kalıbını çıkarttığını belirtir. Bu yöntem, üç boyutlu beden kâğıt üzerinde iki boyutlu olarak parçalara bölünmesidir. Bu sırada keşfedilen pek çok yaratıcı kesim, kalıp ve dikiş teknikleri ile ölçülendirmeden tam anlamıyla fayda sağlanmış olur. Avrupalı terziler, 19.yüzyılda, ölçülendirme ve algoritma kullanarak oluşturdukları kalıpları yayınlamaya başladılar (2007, s. 6).

Avrupa'da yaygınlaşan terzi atölyelerinde, iki farklı kalıp sistemi geliştirilir. Birisi doğrudan kişinin bedeni üzerinden alınan ölçüler ile kalıp yöntemi, diğeri de sipariş veren kişiye ait bir giysi üzerinden alınan kalıp yöntemidir. Ancak örnek giyside esneme, potluk, eskime gibi sorunların olması kaçınılmazdır. Bu nedenle giysi üzerinden çıkarılan kalıpların sağlıklı kalıplar olması beklenmemelidir. Bu yöntemle, bedene tam oturan³ bir giysi elde etmek zor olur.

Ashdown'ın bildirdiğine göre, kadın terzilerin çoğu bu yöntemle başvurmuş ve hazır kıyafetler üzerinden kopyaladıkları kalıplarla basit giysiler üretmişlerdir. Sağlıklı sonuçlar elde edebilmek için, parşömen kâğıtları üzerine çektikleri çizgilerle belirledikleri referans noktalarını birleştirerek, örnek giysi üzerinden kalıp çıkarmışlardır. Terziler daha iyi ölçülendirmeler elde etmek için yeni kalıp teknikleri üzerine yoğunlaşmışlardır (2007, s. 3).

Böylece, Avrupalı terzilerin yüzyıllarca deneyimlediği yeni kesim biçim teknikleri ve kalıp metotlarının, 19. yüzyıl sonuna gelindiğinde hazmedilmiş olduğunu söylemek mümkün olabilmektedir.

³"Bedene tam oturan", açıklaması giysinin darlığı anlamında değildir. Söz konusu beden, kalıbına tam tamına uygun anlamı kastedilmektedir. Söz gelimi göğüs, omuz, bel, boyun vb. ölçülerinin beden üzerinden alınarak, kalıba, kumaşa ve dikişe düzgün bir şekilde uyarlanması, "tam oturma" olarak anlaşılmalıdır.

Bedenle Yüzleşme

“Bedenle yüzleşme” kavramı; geleneksel giyim biçimlerinin kısmen değişmeye başladığı bir dönemde taklit edilen Batı modalarının, bir başka zihniyet ve yaşam biçiminde uyarlanmaya çalışılması sonucunda, Osmanlı kadınlarının kendi bedenleriyle tanışarak yüzleştiği savını ileri sürmektedir. Kavram, bir başka kültürün kendi tarihsel süreci ve yaşadıkları üzerine de uyarlanabilir.

Bedene anlam veren giyim kültüründen, modaya uyan giyim anlayışına geçişte, yaşanan *bedenle yüzleşme*’nin hem fiziksel hem de psikolojik anlamda hissedildiği düşünülmektedir. Türk kadınlarının gelenekteki imgeleri, güçlü kadın imgesidir. Şişman olmasa bile ince ve narin olmayan kadınlar, henüz endüstriyel yaşamın gerçekleşmediği 19. yüzyılda, ev içinde, özel alanda kapalı yaşam sürmektedirler. Kentli ve kasabalı kadınlar, kırsaldaki kadınlar⁴ kadar olmasalar da, geleneksel bir yaşam kültürünün kentli temsilcileri olarak belirirler. Zengin mutfak kültürü, ev ve çevresi uğraşların yanı sıra geleneklerin de etkisi ile şişmanca ve kalıplı bir beden, kırsalda, kentte veya kasabada yaşayan kadınlar için “rahatsız” olarak algılanmayan ve yadırganmayan bir bedendir. Hatta gerek kırsal, gerekse kent ve kasaba yaşamında, kadınların içinde bulunduğu giyim kültürünün kadın bedeni ile bir alıp veremediğinin olmadığı ifade edilebilir. Kadınlar, aslında bir nevi konfor içeren giysileri (rahatlık ve işlevsellik) ile yaptıkları işe yoğunlaşmışlardır. Giysi bu haliyle, onlara engel değil, kolaylık sağlayan ve koruyucu nitelikte bir maddi kültür unsurudur.

Geleneksel yaşamları ve giyimleriyle Türk kadınları, bedenlerinin farkındadır ancak bu somutlaştırılmamış bir farkındalıktır. Aile- ev içindeki rolleri *anlamsal* olan kadınlar, bedenlerinin *fiziksel güç* anlamında farkındadır. Kadınlar ev içinde işe yararlılıkları ölçüsünde, sürekli çalışarak hizmet vermektedir. Bu anlamıyla kadın, bireysel değildir ve geleneğin önemli bir parçasıdır. Geleneğe göre, bedenin ince ve narin olması işe yarar bir durum değildir.

19. yüzyılda, gelenek, ananelerin yanı sıra mahalli kontrol unsurlarının sarıp sarmaladığı ilişkilerin ve çevrelerin etkisi ile üst üste giyinen kadın, kamusal alanda görünür olmaya başlar. Bedenleri ile ilgili yeni bilgiler ve fikirler edinen kentli kadınlar için, “ince ve narin kadın tipi”, özlenen bir beden

⁴ Kırsaldaki kadınlar, gün boyu oldukça ağır olan işlerinin altından kalkabilmek için güçlü kuvvetli bir bedene sahip olmak zorundadır. Kadınlar güçlü kuvvetli bedenlerine giyindikleri giysilerini koruyucu unsurlar (kullanım işlevselliği ve simgesel işlevsellik bağlamında) ile donatmaktaydılar. Bu uygulamalar, daha çok simge toplumlarının üreme anlayışı ile ilintilidir.

ve beden dilini anlatan sıfatlardır.⁵ Dönemin Avrupa modalarının ilk bakışta fark edilen önermesi, ince ve narin kadın silüetini ortaya koyan, bedeni ten gibi saran giysilerdir. Bedenin kendi silüetini kusursuz bir biçimde ortaya çıkaran bu giysilerde, omuz, göğüs, sırt, bel, basenin şekli açıkça anlaşılmaktadır. Kadınların merakını çeken yeni modaların uygulanması için başvuru olan hazır kalıplar ya da hazır giysilerin Türk kadınlarının bedenlerine uyuşmadığı ortaya çıkar. Avrupalı kadın beden ölçülerine göre hazırlanmış kalıplardan anlaşılan kadın tipi; uzun, ince ve dar basenlidir (ince ve narin). Türk kadını ise şişmanca, oylumlu, baseni geniş ve görece kısa boyludur. Modanın önerdiği Batılı silüetle Türk kadınlarının silüetleri farklıdır. Farklı silüet, beden ölçülendirmesi ve kalıp çıkarma tekniğinden haberi olmayan yerli terziler ve Türk kadınları için bir sorun olarak belirmiştir. İlk fark edilen konu, geometrik kesimli geleneğe uygun giysilerin, önerilen modalara göre şekilsiz olmasıdır. Kadınlar, şekilsiz bir giysiden, şekillendirilmiş bir giysiye geçişte, şekilli bir bedenle dönüşme iddiası taşırlar. Bu durum, Türk kadınları için *bedenle yüzleşme*'dir ve görünür olmayı hazmetme çabasıdır.

Fiziksel olarak beden farklılığı, Türk kadınlarının kendi bedenlerinin kalıplarının çıkartılmasını lazım kılar. Şişmanca ve kalıplı Türk kadınlarının, modayı uygulayabilmesi için her bedenin kendisine göre ölçülerinin alınarak kalıplandırılması gerekmektedir. Bu da eski ölçme sistemlerinden farklı olarak, mezura ile bedenin her noktasının santimetre ile ölçülmesi, açılarla belirli kavislerin kâğıt üzerinde oluşturulması ve her bir bireyin kendisine ait temel beden kalıbının çıkartılması anlamına gelmektedir. Bu, zihniyette hiç görülmemiş, alışılmamış bir şeydir. Kadının kendi bedeniyle, toplumsal düzlemde yüzleşmesi bu şekilde gerçekleşir. Ona ait olan bedeni ve ona özgü ölçüleri vardır. Yeni giyimler (moda) aracılığıyla keşfettiği bedeni ile somut bir beden farkındalığı yaşayarak kendini anlamaya çalışmıştır. Buna bireysel bir dışavurum denilebilir. İşte bu somut farkındalık, ancak bireyin bedensel yüzleşmesi ile mümkün olmuştur. Türk kadınları ilk kez kendi bedenleri ile karşı karşıya kalmışlardır. *Bedenle yüzleşme*, yüzleşerek kamusal alanda görünür olma, Avrupa modaları aracılığıyla gerçekleşmiştir denilebilir.

Türk kadınları el alem içine çıkarken bedenlerine çeki düzen vermek için bedenlerini içerden toplama gereksinimi duymuşlardır. Uygulanması gereken sadece dış giyim değildir. Avrupa modalarına uygun dış giysilerin giyilebilmesi için, iç giysilerin de değişmesi gerekmektedir. İç don,

⁵ Dönemin dergileri kadınlara ayrıca günlük yaşam, sağlık, beslenme, görgü kuralları, çocuk bakımı vb. konularda bilgiler vermekte ve öneriler sunmaktadır.

sütlük gibi geleneksel iç çamaşırların yerini artık yarım korse alacaktır. Geleneğe uygun yaşam biçiminde sütlükle toparlanan göğüsler, bu kez korse ile toparlanacaktır.⁶

Kadınların bu yenilikleri kendilerine uygulamaya çalıştıklarında zorlandıkları ancak yine de benimsedikleri, saha çalışmalarıyla tespit edilmiştir. Bu geçiş dönemi, süzgeçten geçmiş bir gelişme olmadığından mükemmel bir biçimde gerçekleşmediği görülmektedir. Bu durumda, insanın kendisinin farkına varmasında giyim bir araç olarak belirmektedir.

Beden'in Kup'lu Kesimle Olan Evrimi

İstanbul'da kadınlar için *bedenle yüzleşme*'de bir araç niteliğine dönüşen moda, Avrupa'nın yüzyıllar içinde deneyimleyerek geliştirdiği süreçleri yaşamamıştır. Yeni modalar ve bunun çerçevesinde gelişen kumaşlar, dikiş malzemeleri, hazır kalıplar, kesim- biçim ölçme aletleri, yayınlar ve giysiler taşıdıkları kültür unsurlarıyla⁷ birlikte, İstanbul'a ancak satılacak ürün olarak gelir. Moda sektörü için, İstanbul'da her şey hazırdır.

Saray mensubu ve diğer varlıklı aileler, yeni modaya uygun giysilerini İstanbul'lu usta terzilere diktirmişlerdir. Bu konuda, Topkapı Sarayı Müzesi arşivinde ve kütüphanesinde 19. yüzyılın ikinci yarısına ait terziler tarafından Saray hanımları için tutulmuş bazı defterler olduğunu belirten Tezcan, bu defterlerin Rum, Ermeni ve Türk terzilere ait olduğunu ve saray kadınlarının kalfaları aracılığıyla diktirdikleri kıyafetleri kapsadığına değinir (1992, s. 17). Ayrıca, yoğunlaşan talep karşısında Beyoğlu'nda bulunan terzi atölyeleri ile hazır giyim atölyelerinde her türlü malzemeyi bulmak mümkün olabilmıştır (Görünür, 2011, s. 27).

Bu dönemde, geleneksel “peş”li kesimden farklı olarak ölçüler alınmış, giyecek kişinin üstüne göre dikim yapılmıştır. Giderek yerleşen “kup”lu kesim anlayışıyla, yeni modaların özelliklerini yansıtan giysiler diktirilmiştir (Görünür, 1998–99, s. 101).

Şahin'e göre, modaların yaygınlaşması ile Türk kadınları tarafından talep edilen bu giysileri diken yerli terzilerin bocalama yaşaması kaçınılmazdır. Geleneksel dikim tekniklerine sahip terziler,

⁶ Göğüsleri toparlamak, sallanmasını önlemek kadınların kamusal alanda, cinsel kimliklerinin kontrol altına alınması olarak düşünülmelidir. Avrupa'da da bu durum, yüzyıllar içinde aynı şekilde gerçekleşmiştir.

⁷ Yeni sözcüklerden oluşan moda dili, tekstil teknikleri ve üretim biçimleri, kumaş adları ile biçki- dikiş alet edevat ve teknikleri üzerine bilinmedik pek çok sözcüğü birlikte getirmiştir.

kalıplı kesimleri nasıl uygulayacaklarını öğrenmeye çalışmış kendilerine göre “ıcat”lar yapmışlardır. Söz gelimi, pens yerine plise ve kırma yerleştirme, sırt ve göğüs oylumlarında uzun penslerden yararlanma, takma kolun oylumlu kalıbını kesip ucuna başka bir kumaş ekleme, üst bedeni alt bedene eklemek için büzgü yaptıkları “çanta kesim”, başvurdukları “ıcat”lar arasında yer alırlar. Müze çalışmalarında yapılan araştırmalarda terzilerin girişimleri giysiler üzerinden rahatlıkla okunabilmektedir.⁸ Terzilerin bu girişimlerinde geleneksel öğretilerin etkisi olduğu, zihniyetleri ile yaşadıkları karmaşanın yansıtıldığı görülür. Ayrıca terziler ve müşteriler açısından bir başka zorlu aşama, “kup”lu giysinin, aynı zamanda “provalı giysi” anlamına da gelmesidir. Bu süreç, hem geleneksel tarzda kesim ve dikim yapan terziler hem de müşteriler için zor olmuş olmalıdır. Terzi, öğrendiği veya öğrenmeye çalıştığı “kup”lu kesimi, geleneksel öğretilerde yetişmiş bir kişi üzerinde deneyimleyerek prova etmekte, müşteri ise aynada kendi bedenine bakmakta ve dönemin silüetini kavramaya çalışmaktadır⁹ (2011, s. 182). Moda bu haliyle, yerel zihniyet ve kişinin yenilenme arzusu arasında kalan terziler ve talepler bakımından büyük bir karmaşa yaşamaktadır.

Sonuç olarak; İstanbul’da 19. yüzyıl sonlarında yayınlanan gazete ve dergilerde yer bulan “kendi modalarımızı yaratmalıyız” önerisi söz konusu dönem için oldukça kıymetlidir. Bu önerinin yapılandırılması için Avrupa’nın Aydınlanma Dönemi’nde yaşadığı deneyimler önem kazanmaktadır. Batıda gelişen tekstil endüstrisi, giysi üretim aşamaları, beden antropometrisi ve diğer çalışmaların hepsi bilimsel bakış açısı ile ele alınmış ve bir temel üzerine inşa edilmişlerdir. Ancak, Kahraman’ın da belirttiği gibi, Osmanlılar Batı’nın bu deneyimlerinden geçmemiş, onun yerine özellikle Tanzimat Döneminde görsel sistematiğini değiştirerek kendilerini Batılılara benzetmeye çalışmışlardır (2013, s. 17). Diğer bütün alanlarda olduğu gibi, moda konusu da bu taklit kavrayış çerçevesinde gelişmiştir. Moda’nın Saraydan çıkışlı talep edilen bu taklit hali, bir tavan hareketi olarak adlandırılabilir.

19. yüzyılda, moda kapitalist bir olgu olarak İstanbul’da talep edilir hale gelmiştir. Modanın, Türk kadınlarının özgürlük arayışları içinde olduğu bir dönemde, kadınlarla taklit yoluyla da olsa buluşması, onların kamusal alanda görünürlüklerinde rol almış olması nedeniyle ayrıca önem

⁸ Topkapı Sarayı Müzesi, Türk İslam Eserleri Müzesi, Sadberk Hanım Müzesi ve ayrıca Ankara, Konya, Antalya, Samsun, Kastamonu Müzeleri Etnografya Seksiyonlarında ve koleksiyonelerde bulunan giysiler.

⁹ Burada silüet’ten kasıt, giysinin hatlarıdır. Kup’lu giysi bedende nasıl durmalıdır? Şu anda prova edilen giysinin duruşu (ve bedeninin) doğru mu yoksa yanlış mıdır?

taşımaktadır. Ancak mevcut zihniyetin doğal bir parçası olarak, kadınlar ve terziler Moda'nın önerilerinin dışında, kendi kültürlerini yorumlamak gayretlerinde olmamışlardır.

Makalenin, öne sürdüğü “bedenle yüzleşme” kavramı, Batılı kalıpların Türk kadınına uyarlanmaya çalışılması aşaması ile ilişkilendirilmektedir. Kavram, kadının hem kendi bedeninin farkındalığına varması hem de toplumsal konumunu sorgulaması anlamına gelmektedir. Bugün, hala giyim antropometrisi çalışmalarıyla Türk beden kalıplarının sistem olarak çıkartılmadığı bilinmektedir. Özgün bir moda yaratılması, ancak kadın ve erkek bedenlerinin çözümlenmesi ve aynı zamanda kültürün, geleneksel giyim kuşam felsefesinin doğru anlaşılması, araştırılması ile olasıdır.

Belki de Türk Modası yaratılması konusundaki birçok çabaya, “zihniyette” kadın ve erkek bedeni ile yüzleşerek çözüm bulmak mümkün olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Arthur, Elizabeth F. (1980) “Glasgow School of Art Embroideries, 1894-1920”, *The Journal of the Decorative Arts Society*, (4/ 8), s. 18-25.
- Ashdown, S. P. (2007) *Sizing in Clothings*, ed. Susan P. Ashdown, Cambridge: Woodhead Publishing in Textiles.
- Berkes, N. (2002) *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul: YKY.
- Chan, A. C. K (2014) “The Development Of Apparel Sizing Systems From Anthropometric Data”, *Anthropometry, Apparel Sizing and Design* içinde, ed. Deepti Gupta, Norsaadah Zakaria, woodhead publishing, s. 167- 196.
- Cumming, V (2004) *Understanding Fashion History*, Singapore: BT Batsford.
- Enninger, W. (1998) *Giyim*, çev. Nebi Özdemir, *Milli Folklor Dergisi*, Sayı: 39, s. 92- 96.
- Görünür, L. (2011) *Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminden Kadın Giysileri*, Sadberk Hanım Müzesi, İstanbul.
- Görünür, L. (1998–99) “Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonu’nda On Dokuzuncu Yüzyıl Kadın Kıyafetleri”, *P Dergisi*, Sayı: 12, İstanbul, s. 88- 101.
- Gupta, D. (2014) “Anthropometry and the Design and Production of Apparel: an Overview”, *Anthropometry, Apparel Sizing and Design* içinde, ed. Deepti Gupta, Norsaadah Zakaria, Woodhead publishing, s. 34- 66.
- Iwagami, M. (2002) *Fashion: a History from the 18th to the 20th Century*, Kyoto Costume Institute, Taschen.
- Kahraman, H. B. (2013) *Türkiye’de Görsel Bilincin Oluşumu Türkiye’de Modern Kültürün Oluşumu- 1*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Lady Montagu (2004) *Doğu Mektupları*, çev. Murat Aykaç Erginöz, İstanbul: Ark yayınları.
- Lehnert, G. (2000) *A History of Fashion*, Germany: Könnemann.

Sevin, N. (1990) On üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, Ankara: K.B. Yayınları.

Sürür, A. (1983) Ege Bölgesi Kadın Kıyafetleri, İstanbul: Akbank Yayınları.

Şahin, Y. (2015). “Tarihin Tekerini Geriye Döndürmek: Moda Tasarımında Geleneği Yorumlama Sorunsalı”, *Yedi Dergisi*, Sayı 13, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi GSF Yayını, s. 25- 32.

Şahin, Y. (2011) “Geleneksel Kadın Giyimi Kesim Tekniğinde Modanın Etkisi”, *Folklor Edebiyat Dergisi*, Sayı: 68, Ankara: Başkent Matbaası, s. 181- 185.

Şahin, Y. (2004), “Topkapı Sarayı Müzesinde Bulunan Bir Grup Kaftanın Dikiş Kalıpları ve Anadolu Giysileriyle Benzerlikleri”, *Folklor Edebiyat Dergisi*, Sayı: 37, Ankara: Başkent Matbaası, s. 197- 233.

Styles, J. (1998) “Dress in History: Reflections on a Contested Terrain”, *FashionTheory*, Volume: 2, Issue: 4, United Kingdom: Berg, pp. 383- 390.

Tezcan, H (1988) “Osmanlı İmparatorluğunun Son Yüzyılında Kadın Kıyafetlerinde Batılılaşma”, *Sanat Dünyamız Dergisi*, Sayı 37, İstanbul, s. 45- 51.

Tezcan, H. (1992) 19. Yy. Sonuna Ait Bir Terzi Defteri, İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi.

Turan, Ş. (2000) Türk Kültür Tarihi, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Ulijaszek, S.,and John K. (2010) “12 Human Variation: From the Laboratory to the Field”, *From a History of Anthropometry to Anthropometric History* içinde, ed. C. G. Nicholas Mascie – Taylor, Akira.